

Yayına Geliş Tarihi: 24.03.2026

Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2026

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Öktem, Ahmet C. “Kitap Tahlili: Çar’ın Ermenileri: İmparatorluk Rusyası’nda Bir Azınlık.” *Ermeni Araştırmaları* Sayı 79 (2026): 211-215.

Kitap Tahlili

ÇAR’IN ERMENİLERİ: İMPARATORLUK RUSYASI’NDA BİR AZINLIK

(THE TSAR’S ARMENIANS: A MINORITY IN LATE IMPERIAL RUSSIA)

Ahmet Can ÖKTEM*

Yazar: Dr. Onur Öno1

Başlık: The Tsar’s Armenians: A Minority in Late Imperial Russia

Yayınevi: I. B. Tauris, 2017

ISBN: 978 1 78453 796 8

Dil: İngilizce

Sayfa Sayısı: 275

Özet: TED Üniversitesi Temel Bilimler Birimi’nde Öğretim Görevlisi Dr. Onur Öno1’un kitabında, özellikle 1903-1914 yılları arasında Rusya İmparatorluğu hükümet yetkilileri ile Rusya Ermenilerinin üç ana siyasi tarafları (Ermeni Kilisesi – Taşnaksutyun – Ermeni burjuvazisi) arasında yeniden şekillenen ilişkilerin Rusya’nın iç ve dış politika belirleme sürecinde nasıl ve neden önemli bir rol oynamış olduğu kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

* ORCID: 0000-0001-8627-7665
Bağımsız Araştırmacı, cöktem@avim.org.tr.

Anahtar Kelimeler: *Rus-Ermeni İlişkileri, Onur Önel, Rusya, Ermeni Terörü, Taşnaksutyun, Hınçaklar, Ermeni Kilisesi, Grigorii S. Golitsyn, Viacheslav K. von Plehve, Illarion I. Vorontsov-Dashkov, Petr A. Stolypin*

Abstract: *The book by Dr. Onur Önel, Adjunct in the Basic Sciences Unit at TED University, examines how and why the relationships that were reshaped between the three main political parties of the Russian Armenians (the Armenian Church – the Dashnaksutyun – the Armenian bourgeoisie) played a significant role in shaping Russia's domestic and foreign policy processes.*

Key Words: *Russian-Armenian Relations, Onur Önel, Russia, Armenian Terrorism, Dashnaksutyun, Hunchaks, Armenian Church, Grigorii S. Golitsyn, Viacheslav K. von Plehve, Illarion I. Vorontsov-Dashkov, Petr A. Stolypin*

Ermeni sorunu denildiğinde Türk okurunun aklına Cumhuriyet'in kurulmasından önce Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermenilerin, bağımsız bir devlet kurmak amacıyla gerçekleştirdikleri isyanlar ve Osmanlı ordusu ile kolluk kuvvetlerini hedef alan saldırıları gelir. Hâlbuki Çarlık Rusya ve Güney Kafkasya topraklarında yaşayan Ermenilerin, dönemin Rus yönetimi ve Çarlık görevlileriyle çeşitli sorunlar yaşadıkları, bu topraklarda Moskova'yı rahatsız eden yoğun faaliyetler gerçekleştirdikleri, Rus yönetimin karşı karşıya kaldığı Ermeni sorununu çözmek üzere çeşitli yöntemlere başvurduğu, bu yöntemlerin Rus yetkililer arasında tartışmalara ve fikir ayrılıklarına sebebiyet verdiği pek bilinmez. TED Üniversitesi Temel Bilimler Birimi'nde Öğretim Görevlisi olan Dr. Onur Önel'un kitabında, özellikle 1903-1914 yılları arasında Rusya İmparatorluğu hükümet yetkilileri ile Rusya Ermenilerinin üç ana siyasi tarafları (Ermeni Kilisesi – Taşnaksutyun – Ermeni burjuvazisi) arasında yeniden şekillenen ilişkilerin Rusya'nın iç ve dış politika belirleme sürecinde nasıl ve neden önemli bir rol oynamış olduğu kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

Yazar, çalışmasına ilk üniteden önce bir giriş ünitesi ile başlamaktadır. Sonrasında, 1903 öncesinde Çarlık'ın Rusya'daki Ermeni Kilisesi ile Ermeni Eçmiyazin Katolikosluğu, Rusya'daki Ermeni burjuvazisi ile Osmanlı Ermenileri ve Taşnaksutyun ile olan ilişkileri konusunda genel bir özet şeklinde açıklamalar sunmaktadır. Önel, sonraki kısa ünitesinde Ronald G.

Suny'nin “*Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*” [Ararat’a Bakmak: Modern Tarihte Ermenistan] çalışmasının Rus yetkilileri ile Rusya Ermenileri arasındaki ilişkilerin değişimi konusundaki bilgilerini daha ayrıntılı olarak ele alma isteğinden söz etmektedir. Bu konuda çalışmış temel yazarlardan söz edip, 1903-14 döneminde Çarlık Rusya-Rusya Ermenileri ilişkileri konusunda sınırlı sayıda çalışmanın olmasından bahsetmiştir. Eserin düzeni konusundaki sonraki ünite, beş ünitelerden oluşan çalışmanın ünite içeriği kısaca anlatılmaktadır ve sonra birinci üniteye geçilmektedir.

Yazar, eserinde Çarlık Rusyası’ndaki çeşitli hükümet yetkililerinin Ermeniler konusuna ilişkin farklı görüşlerine yer vererek, Rusya’nın politikalarının oluşumunun ve seyrinin perde arkasındaki çeşitli unsurlara dair okuyucuya fikir vermektedir. Ermenilerin neden olduğu rahatsızlıkların arka planında Ermeni Kilisesi’nin bulunduğu inanan Çarlık Rusyası yetkililerinin Kilise’nin gücünü ve nüfuzunu kırmak üzere Kilise’nin mal varlığına el koymaya karar vermesi, bu karara dair tartışmalar, kararın yol açtığı gelişmeler, takip eden yıllarda karardan geri dönülmesi, böylece Ermeni Kilisesi, Taşnaksutyun Partisi ve Ermeni burjuvazisi ile ilişkilerin düzelmeye sürecine girmesi kitapta titiz biçimde araştırılarak okuyucunun dikkatine getirilmektedir.

Çarlık Rusyası’nda yaşayan Ermenilerin özellikle 1903 yılından sonra bir dönem İmparatorluk nezdinde “muhalif isyancı toplum” olarak kabul edildiğini görüyoruz. Yüksek Temsilci Grigorii Golitsin’in, Ermenileri “Rusya’nın tek kötü niyetli ve uzlaşmaz düşmanı” (s. 19) olarak nitelendirdiğini, Ermeni Kilisesi’nin milliyetçi Ermenileri desteklemesinin Rusya açısından artan bir tehlike oluşturduğunu vurguladığını Dr. Öno’l’un kitabından öğreniyoruz.

Eçmiyazın Katolikosluğu’nun Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerine yönelik faaliyetlerinin, Rusya açısından fayda sağlamadığına ve Osmanlı Ermenilerinin “Büyük Ermenistan” hedeflerinin Rusya’nın çıkarlarıyla örtüşmeyeceğine inanan Golitsin ve Çarlık İçişleri Bakanı Viacheslav K. von Plehve’nin, Osmanlı Ermenilerine sağlanan desteğin sona ermesini savunmaları kitapta dikkat çeken hususlardan biridir. Bu ikilinin Ermeni Kilisesi’nin mallarının müsadere edilmesini istedikleri, buna mukabil çoğu Rus yetkilinin bu aşırı tedbirin geri tepeceğini, Ermeni militanları aşırı tepkiler vermeye sevk edeceğini, el konulduğu takdirde Eçmiyazın Katolikosluğu’nun Osmanlı ve Pers İmparatorlukları nezdindeki nüfuzunun zarar göreceğini savundukları kitapta anlatılmıştır.

Golitsyn ve Plehve, Ermenilere karşı sertlik yanlısı tutumlarıyla okuyucunun gözüne çaracaktır. Diğer yandan, Dashkov ile Stolypin arasındaki görüş ayrılıkları, Rusların dış politika oluşturma sürecindeki karmaşık ve çok yönlü yapıyı okuyucuya yansıtmada yardımcı olacaktır. Kafkasya Genel Valisi Illarion I. Vorontsov-Dashkov, müsadere kararının kaldırılmasında büyük rol oynamıştır. Dashkov, Ermeni Kilisesi ve Ermeni halkına yönelik yirmi yıllık sistematik baskı önlemlerinin yalnızca olumsuz sonuçlar doğurduğunu ve bunun Ermeni isyancılara koz verdiğini belirtmiştir. Dahası, müsadere kararı Ermeni burjuvazisinin bağımsızlık fikirlerini ve Ermeni isyancılarını desteklemelerine neden olmuştur. Dashkov, Ermeniler gibi bir ulusun baskıcı Ruslaştırma önlemleriyle milliyetinden mahrum bırakılmaması gerektiğini savunmuş, Rus yönetiminin barışçıl milliyetçilerle devrimci teröristleri birbirinden ayırt edememesinin, imparatorluk içindeki Ermenileri kendinden uzaklaştırdığından yakınmıştır. Dashkov'a göre, müsadere kararının iptaline öncelik verilmesi gerekliydi ve kararın feshedilmesi halinde Ermeni Kilisesi ve burjuvazisi ile sağlanan uzlaşma süreciyle Taşnaksutyun etkisi zamanla zayıflayacaktı. 1905'te müsadere kararının Çar II. Nikolay tarafından feshedilmesi, Rusya Ermeni toplumunun tüm kesimleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Güney Kafkasya'daki muhafazakâr Ermeni kesimi kısa sürede yatıştırılmıştır.

Dashkov'un muhalifleri, Dashkov'un tutumunun fazla müsamahakâr olduğuna ve Güney Kafkasya'da devam eden isyan faaliyetlerini bastırmak için onun uygun bir kişi olmadığına inanmışlardır. Başbakan Petr A. Stolypin, Rusya'daki isyan hareketlerini yok etmeyi temel hedefleri arasına dâhil etmiş ve imparatorluğun büyük bir bölümünde isyanları zayıflatmayı başarmıştır. Fakat Taşnakların ve Ermeni din adamlarının Kafkasya'daki tesirinden özellikle endişe duymuştur. Stolypin'in ve Dashkov'un Taşnaklar konusundaki farklı görüşleri, kitapta bir başka dikkat çeken konudur.

Kitapta Taşnaksutyun Partisi'nin faaliyetlerine de geniş yer ayrılmaktadır. 1903-1912 döneminde Rus yönetimine karşı büyük bir sorun olan Taşnaksutyun ile nasıl mücadele edildiği anlatılmaktadır. 1905-1912 yılları arasında Rus yönetimi ile Ermenilerin arasının zamanla düzeldiği, böylece Taşnaksutyun Partisi'nin Rus menfaatleri açısından oluşturduğu tehdidin azaldığı belirtilmektedir. Çarlık Rusyası'nın, Ermeni toplumu ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla, Ermeni Kilisesi'nin büyük önem arz ettiği gerçeğini öğrendikten sonra, bu alanda başarı sağladığı anlatılmaktadır.

1912 yılına gelindiğinde Rus yönetiminin mevcut sorunları aşarak Ermeni toplumunun liderleriyle uzlaştığı görülmektedir. Bu dönemde Moskova'nın ve Rusya'daki Ermeni liderliğinin, dikkatlerini Osmanlı topraklarına çevirdikleri ve yıkılmakta olan imparatorluk bünyesinde reformlar gerektiği mazeretini kullanmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yönelik faaliyetlere dâhil oldukları anlatılmaktadır.

Dr. Onur Önol, kitabında Rusya'nın politika oluşturma sürecinin kapsamında çeşitli yetkililerin görüşleri ile farklı dönemlerdeki siyasi, sosyal ve uluslararası olaylarla değişen koşulların ve önceliklerin yarattığı tesirin Rusya-Rusya Ermenileri arasındaki ilişkilerin seyri üzerindeki etkilerini geniş bir çerçevede okuyucuya sunmaktadır. Dahası yazar, çalışmasının kapsamı Ağustos 1914'ün ötesine geçmemesine rağmen, Ermenilerle ilişkiler bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Rus dış politikasının oluşturulmasını detaylı biçimde ele alarak, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Rusya çatışmasının daha iyi anlaşılmasının da hedeflendiğini ifade etmektedir. Derin içeriği olan bu eserin bulguları ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nı araştıranlar için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.